

EGY ÜNNEP ALAPJAI: A CSÍKSOMLYÓI PÜNKÖSDI BÚCSÚ ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN*

A csíksomlyói pünkösdi búcsú Erdélyben a régi és nagy ünnepek közé tartozik. Tradicionális Mária-kegyhely (egyúttal igen sokáig jelentős iskola- és kulturális központ), ahol a ferencrendiek vezetésével évszázados ünnepi gyakorlatok alakultak ki. Ezek a gyakorlatok a történelmi körülmények gyakori és alapos változásai közepette is megtartottak bizonyos állandóságot. A nyilvános, teljes és szabad búcsújárás betiltását, 1949-et követően negyven évig mintegy rejtetten zajlott az ünnep, a hatóságok részéről tapasztalt türeshatárt folyamatosan tárgyva. 1990 óta minden korábbit meghaladó tömeg van jelen pünkösdkor Csíksomlyón, s e tömeg összetétele minden korábbit meghaladóan kiterjed a magyar nyelvterület egészére, sőt azon túl is.

Egy hosszabb, tizenöt éve tartó kutatás keretében azt vizsgálok, hogyan találkozunk össze ebben az ünnepben a vallási hagyomány és a nemzeti önkifejezésre törekvés (Mohay 1992; 1996; 1997, 2001, 2002, 2003, 2004). A jelenkutatás és a változások néprajzi vizsgálatát követően fordult figyelmem a búcsú múltja, eredete fele. Tanulmányomban ezzel kapcsolatban szeretnék két feltételezést a szakmai nyilvánosság kritikus figyelme elé tárni. Az első, részletesebben tárgyalt feltételezés a búcsú eredettörténetével, a második a búcsújárás folyamatosságával kapcsolatos.

Az eredettörténet

A búcsúval kapcsolatos narratívák közül az egyik legtartósabb a hargitai csatáról szóló történet. Eszerint az ünnep, vagyis a pünkösdszombati búcsújárás eredete 1567-re megy vissza, amikor János Zsigmond erdélyi fejedelem haddal

* A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Első változata elhangzott a Hajnal István Kör konferenciáján Szécsényben, 2000. augusztus 25-én, és megjelent a konferencia kötetében (Mohay 2002b). A tanulmánnyá bővített változatot a budapesti Néprajzi Múzeum szakfolyóirata, a *Tabula* közölte (Mohay 2001). Ennek újraközlése a jelen szöveg, abban a reményben, hogy nemcsak a tisztábban látást segítheti elő, hanem a további kutatásokat is előrébb mozdíthatja. Hangsúlyozni kívánom, hogy az első közlés óta jó pár olyan könyv, tanulmány és kiadvány jelent meg, amelyek a somlyói búcsúval kapcsolatosak, ezúttal azonban nem tartottuk szükségesnek ezek felsorolását, mivel új forrásokat vagy meglátásokat e cikk témájával kapcsolatban nem hoztak elő. A témával kapcsolatos saját újabb tanulmányaim felsorolását az irodalomjegyzékben adom. A hivatkozásokat csak azokban az esetekben pontosítottam, ha korábban hiányosak vagy tévesek voltak.

próbálta a csíki székelyeket unitárius hitre téríteni. A székelyek azonban a csatában győzedelmeskedtek, az ütközet ideje alatt a gyerekek és öregek a templomnál imádkoztak, majd a visszatérőket győzelmi ágakkal fogadták. A győzelmet a csodatevő Mária-szobor előtt köszönték meg, s ennek emlékünnepe lett pünkösdszombatján a búcsújárás Csíksomlyóra.

Ez a történet manapság és az utóbbi száz évben közkézen forog/forgott, széles körben elterjedt. Megtaláljuk a búcsúról és a kegyhelyről szóló népszerűsítő munkákban éppúgy, mint útikönyvekben, feldolgozásokban (pl. Lévy 1935:365–366; Pálfi 1975; KatLex II.:448; Székely 1995:186–187; Soós 1996; Lestyán 1996. I. k. 193; Sávai 1997:103–105; Vofkori 1998 II. k. 28–29; stb.). Említése nem hiányzik a búcsúval kapcsolatos ünnepi beszédekből és újságcikkekből sem (Egyed 1990; Gy. 1995:12; MTI:1995). Domokos Pál Péter *Kájoni Cantionale*-kiadásának elején, a történeti áttekintésben hozza (1979:6–9.). Ferences szerzőknél ismételtelen előfordul (György 1930; Benedek é. n.; Boros 1994:75–79; Papp 1995:15.) Gyimesből népi elbeszélésből is közölték (Tankó 1996:73). Feltűnő viszont, hogy a hargitai csatáról csakis a csíksomlyói pünkösdi búcsúval kapcsolatban esik szó; azon kívül nem találkoztam vele sem történelmi forrásokban, szakmunkákban, sem egyéb, a kort, János Zsigmond fejedelmet, az unitárius vallás terjedését vagy a katolikusok székelyföldi megmaradását tárgyaló írásokban.¹ Egyetlen kivételként egy múlt századi unitárius beszámoló említhető, amely Haynald Lajos erdélyi püspök jezsuiták melletti kiállásával helyezkedik szembe, és mellékmondatban „történeti adatnak” nevezi az általa megemléített ütközetet.²

¹ Itt most csak néhány fontosabb munkát említve (időrendben): Bethlen 1782/1793 (forrásairól ld.: Svéda 1938) : Kállay 1829; Kemény – Nagajtai 1837/1845; Kövári 1859/1866; Hunfalvy 1864; Hankó 1896; Gagyí 1912; Szádeczky Kardoss 1927; Jancsó 1931; Asztalos 1936; Demény 1976; Köpeczi 1986; Vitos Mózes (1894:918-920) érdekesen megkerüli a kérdést: magát a János Zsigmonddal vívott hargitai csatát nem említi, ám általánosságban céloz a katolikusok erős hithez ragaszkodására pünkösddel kapcsolatban. Megemlíti az ellenállást Boga (1914), ám *nem* az általa ismertetett Lakatos István 17. századi *Siculia...* kéziratából merítve, hanem Eröss József (1913) könyvére hivatkozva; olyan látszatot keltve, mintha azt Lakatos maga is elbeszélte volna. Egy másik 17. századi jezsuita író, Bzenszky Rudolf 1699-ből származó kézírata elérhetetlen a gyulafehérvári Battyányeumban; első, földrajzi részét ismertette Banner János (1913). Természetesen az áttekintendő irodalom olyan bőséges, hogy elvileg nem lehet kizárni újabb adatok felszínre kerülését.

² „Haynald Lajos kalocsai érsek Pestmegye évnegyedes közgyűlésén a jezsuiták mellett tartott beszédében az unitáriusokról is megemlékezett. Felhozta János Zsigmond hadjáratát a székelység körében az unitárius vallás terjesztése érdekében, melyen a lelkes székely asszonyok konyhaeszközökkel felfegyverkezve kivonultak a férfakkal a nagy erdőre, hogy ott bevárják János Zsigmondot, ki vallási meggyőződésükön erőszakot akart elkövetni, és a győzelem az övék lett. Ez legalább egy történeti adat; de a jezsuiták melletti hatalmas érvelése, reméljük, sem Arad, sem N.-Szeben városait nem ingatták meg a jezsuiták kitiltása érdekében Pestmegyével is közölt kérvényök fenntartása érdekében;” Ferencz – Kovácsi 1872.

Az első szöveg, amely ezt az eseményt hírül adja, mai ismereteink szerint, 1780-ból való, attól kezdve azonban igen gyorsan feltűnik számos különböző helyen. Ezt megelőzően nem tudunk olyan, akár egykorú, akár későbbi szövegről, amely elbeszelné a hargitai csatát, vagy ismert történeti tényként utalna rá. Az, hogy az első forrás jó kétszáz évvel az említett esemény után kelt, indokoltá teszi, hogy rákérdézzünk e történet „valódiságára”, s kételyeink megalapozottsága esetén az egész narratívát egy másik értelmezési keretbe kell helyezni.

A búcsúnak ezen eredettörténetét tudomásom szerint eddig hárman tették óvatos kritika tárgyává: Rugonfalvi Kiss István (1939) debreceni (református) történész professzor, Fodor Sándor csíksomlyói származású író (1979:114–115.) és Simén Domokos unitárius lelkész (1998, 1999) s az ő nyomán Tódor Csaba (1999).³ Következtetésük egyértelműen az, hogy a hargitai csatáról szóló történetnek nincsen igazolható valóságalapja. Egymástól független gondolatmenetük a történeti körülmények mérlegelésén alapult, szövegek elemzésébe nem mentek bele. Simén Domokos például arra utal, hogy az unitárius vallás csak 1568 után indult el Erdélyben hódító útjára, csak 1571-ben lett bevett vallás. Továbbá nincsen adat semmiféle megtorlásról, büntetésről (noha ilyenek jól ismertek az 1562. évi székely felkeléssel kapcsolatban, v.ö. Demény 1976). Továbbra sem fölösleges tehát a kérdést alaposabban körüljárni, noha magam sem gondolom, hogy a további kutatásnak már nincsenek feladatai e téren. Figyelmes áttekintést érdemel a teljes emlékirat-irodalom, Erdély történetének 17–18. századi, részben kéziratban levő latin nyelvű történeti irodalma. Természetesen előkerülhetnek újabb vagy elveszettnek hitt régi források, különösen a 16–17. századi ferencesekre vonatkozóan (ahogy ez történt például Gyöngyösön 1998-ban, ahol megtaláltak évtizedekkel korábban elrejtett könyveket, iratokat. V.ö. Fáy 1999).

A Cserey-szöveg

A hargitai csata leírásának forrásául leggyakrabban id. Cserey Farkas 1780-ból való munkájára szoktak hivatkozni, melynek címe: *Geographia Mariana Regni Hungariae*. Cserey Farkas munkáját eddig legpontosabban 1862-ben Nagy Imre idézte *A csíksomlyói tanoda és nevelde* című írásának egy jegyzetében, a gyulafehérvári püspöki levéltárban őrzött eredetiből (ld. Függelék 1.).⁴

³ Korábbi adataim pontosítását és kiegészítését ezzel kapcsolatban Kovács Sándor professzor úrnak köszönöm.

⁴ Az ő híradása nyomári 1998 májusában volt alkalmam látni az eredeti, mindössze három oldalas kézírásos iratot a gyulafehérvári Püspöki Levéltárban, a helyén, a megadott 356/1780. szám alatt. Címe: Testimonium Ill(ustriss)mi D(omi)ni quondam Wolfgangi Cserei De Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis. Az első sor latinul: In Geographia Mariana Regni Hungariae de Statua Csikiensi, habentur sequentia: s magyarul folytatódik: Vagyon Csik Székben... A felzeten: Wolfgangi Cserei Testimonium de Origine Processionis et Devotionis Pentecostalis in Csik, 1780 Junii Nro 356.

Ha ez a kézirat Csereytől származik, akkor mindenesetre az ő művét kell az egyik legkorábbi kiindulópontnak tartanunk a hargitai csata leírásához. Cserey helyett „udvari papja”, Katona György (vagy Elek, ahogy Orbán B. említi) szerepel szerzőként Domokos Pál Péter közlésében (1979:6); lehetséges, hogy ő volt a valódi szerző – vagy csak a másoló.

Cserey Farkas „könyvének” eddig nem sikerült nyomára bukkanni sem könyvtárakban, sem bibliográfiákban; nem ismerik a standard bibliográfiai kézikönyvek. Sikertelenül kereste már Tüskés Gábor és Knapp Éva is (1988:38); töltük azt is tudni, hogy már Balogh Ágoston sem tudta azonosítani (1872). A hivatkozások váltakozva „kéziratra”, „könyvre”, „műre” vonatkoznak. Egyelőre kétséges, létezik-e valóban ilyen címen kötet; ha létezik is, lappanghat-e valahol. A kételyt az alapozza meg, hogy magából a könyvből nem ismerünk semmilyen más idézett részt más kegyképekkel kapcsolatban (erre már Tüskés–Knapp is rámutattak); továbbá az, hogy a püspöki levéltárban levő irat sem ad semmilyen pontosító adatot (lapszám, kiadás ideje, helye stb.); főként pedig az, hogy furcsa lenne, ha egy nagynevű udvari tanácsos szerző a saját könyvéből éppen csak ezt az egy részt kivonatolta volna. A krasznai keltezés 1780 június közepén nem vág egybe azzal, hogy Cserei Farkas Bécsben élt, birtoka volt Krasznán.

Elképzelhető, hogy a krasznai udvari pap, Katona György írásával állhatunk szemben. Erre utal Benkő Károly: „ezen győzelem történetét 8 évvel későbbre téve Losteiner Leonárd kérésére udvari consiliarius Cserei Farkas Urnak 1780-ban júniusban bizonyos »Geographia Mariana Regi Hungariae című kéziratából azon megjegyzéssel«, hogy a Jézus nevéni szerzeteseknek Kolozsváron létező jegyzőkönyveikben is így említődik, Katona György krasznai plébános szóról szóra eképpen írja le” (1853: II. rész 94). Az ezután következő idézet nem pontosan követi a levéltári kéziratot, de tartalmi eltérés nincsen közöttük.⁵

A Cserey szövegben foglalt győzelmi történet fontos motívumai a következők:

1. 1566-ban Szent András-nap táján a király végzést íratott, amely kimondja, hogy „mindenek Blandrata Györgytől függjenek, [...] akik pedig ezeket megháborítanak, mint hitetlenek úgy büntetődjenek”. Ennek van történeti valóság alapja, valóban született ilyen módon érthető erdélyi országgyűlési határozat.⁶

⁵ Katona György nevének említésével ugyanazt a szöveget közli (hivatkozás nélkül) Domokos Pál Péter is (1979: 6-9.)

⁶ Érdemes a vonatkozó szöveget szó szerint idézni: „A religió dolgából vezettetett volt, ez előtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felettte, minden keresztyének isteni dolgot kelljen szeme előtt v'selni, hogy ez előtt való articulások tartása szerint, az evangelium praedikálása, semminémű nemzet között meg ne háboríttassék, és az ister. tisztessége, nevedése meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülük kitisztíttassanak, és megszűnjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitöröltessenek, és az istennek ígéje szabadon hirdettessék

2. 1567-ben „a király sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszakosan is kitérjenek az igaz hitből”; nincs megemlítve, hogy kiket, miféleképpen, milyen létszámban és fegyverzettel, kinek a vezetése alatt.

3. István pap Gyergyóalfaluból „felbiztatá állhatatosságra a népet”, és az elhatározás után, hogy „halálra lőnek készebbek”, mint elszakadásra szent hitűktől, egybegyűltek „e szent képhez”, vagyis a kegyeszoborhoz, Somlyón. Az ottani imádkozás közben jött a hír, hogy „Udvarhelyszék felől nyomulnának be feléjük az hadak”.

4. Erre a férfiak fegyvert fogtak, és az az asszonyoknak, gyermekeknek, öregeknek „megparancsolák, hogy [...] azon helyről ne távozzanak”.

5. Az ellenfelek pontosabb helymeghatározás nélküli helyen találkoztak: „vagyon Csík- és Udvarhelyszék között egy rengeteg Nagy erdő”.

6. Nincs részletesen leírva az ütközet, csak röviden megemlítve a csíkiak győzelme: „jobb részét a király hadának levágák, a többiek nyakra-főre visszaszaladának”.

7. A győztesen visszatérő férfiak elé vonultak a hátrahagyottak, s együtt vonultak a templomhoz. Eközben nincsen szó győzelmi jelekről, mint zöld ágakról, az asszonyok kibontott hajáról stb.

8. Ennek emlékünnepe a pünkösdszombati búcsú: „ennek emlékezetire most is minden esztendőben azon a napon egybegyűlvén oda” jönnek, mégpedig nem csak a székeliek, hanem a moldvaiak is (akiket pedig a 16. században bizonyosan nem fenyegetett az unitarizmus hódításának veszélye).

A fő motívum, a más vallású fejedelemnek való ellenszegülés mint kollektív hőstett jelenik meg a történetben. Az események leírása számos apró ellentmondást tartalmaz, sem időben, sem térben nemigen lett volna lehetséges mindaz, amit leírtak.

A Cserey/Katona szöveg további útja

A Cserey Farkasnak tulajdonított szöveg a további százötven év során kanyargós utat járt be. Feltűnő, mennyire nem pontosak a rá való hivatkozások és idézetek, és fontos részletekben el is térnek egymástól. Ezért voltaképp kétfajta szöveghagyományra gyanakodhatunk, és a Cserey-szöveg mellett alighanem

kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, vakokat vezetnek, és eképpen mind magokat, mint a szegény kösséget veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy György (Blandrata György, MT.) püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek (sic), kik, ha úgy is az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, a vagy kalugerek lesznek, és mindennek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, a kik pedig ezeket megháboríttának, hitlenségnek penájával büntetessenek.” (Szilágyi 1877: 326-327)

Losteiner Leonárd (1741–1813) ferences rendtörténészt kell sejtenuk a történet más változataiban megjelenő motívumok mögött.

Losteiner Leonárd két nagy történelmi munkát hagyott az utókorra; az egyik 1777-ből származik és *Chronica* címen szokás emlegetni; a másik 1786 és 1789 között keletkezett, *Propago Vitis...* címen. A kéziratokat a csíksomlyói ferences rendházban őrzik (többször hitték őket elveszettnek); az elmúlt kétszáz évben sokan dolgoztak belőle, idézték részleteit első- vagy másodkézből;⁷ egészében azonban soha nem jelentek meg. A somlyói búcsúra vonatkozó pontok legrészletesebb ismertetését Tima Dénes ferences szerzetes írónak (1907) köszönhetjük. A kb. tíz év eltéréssel született munkák közül a második már megemlíti Cserey Farkast és „könyvét”, az első még nem. Beszédes epizódok és eltérő részletek vannak mindkét szövegben.

Az 1777 körül írt *Chronica* szerinti elbeszélés fő motívumai (Tima 1907: 34–41, hivatkozva a 192–193. pontokra):

1. Nincs szó János Zsigmond 1566-os királyi végzéseiről, a király egyszerűen „elhatározta magában, hogy a székelyeket ősi vallásától megfosztja”.

2. „Összegyűjtven az arianizmus dühétől tajtékzó seregét Udvarhelyszékig nyomult előre”.

3. István, gyergyóalfalusi pap az összegyűjtött saját és gyergyói híveket „lelkes beszédével ellenállásra buzdította és bátorította őket”; itt még nincs szó a fegyveres ellenállás lehetőségéről. Megegyezték, hogy pünkösöd ünnepe táján menjenek Csíksomlyóra, pártfogást keresni Máriánál.

4. Az összegyűlt néptömeg előtt egy szerzetbeli szónok beszélt, és „arra bírta őket, hogy Arius hitelveit és követőit tartományukba be ne bocsássák, sőt még arra is ösztönözte, hogy álljanak ellent”. Eközben a szónok ruhája és palástja tündöklött. Az öregeket, gyermekeket és betegeket hagyták hátra, és a férfiak az asszonyokkal együtt vonultak, felfegyverkezve „mint ezt az idő és kinek-kinek vagyoni helyzete megengedte”. A szüzek hajukat kibontották és leeresztették, „hogy magukat dühösöknek mutassák vagy gyászolóknak nézzenek ki”.

5. Pontos helymeghatározást kapunk: a vonulók a „csíki Láznak nevezett helyre megérkeztek”, ott elfogták Zápolya szónokait, de ezek megszöktek, és hírt vittek a királynak.

6. Nincsen szó ütközetéről; a király „visszatérésre határozta el magát, inkább akarván a szittyá leányok által okozott szégyent kiállani, mint kétes szerencsével az áriáni hitetlenség miatt vitézeinek életét a halál veszedelmének kitenni”.

7. A győztesek csapata – férfiak, nők együtt – „a győzelem jeléül viruló zöld ágakkal és örvendezve tért vissza a kegyelem trónusához”.

8. Ezért tisztelték meg Mária szobrát „segítő Mária” címmel.

⁷ Vö. a madéfalvi veszedelem idejéből származó jegyzetek fordítása és kommentárja: Nagy 1956; iskolatörténeti és rendtörténeti adatok: Sávai 1997. Részletes kivonatokat készített Losteiner munkáiból az 1940-es években Endes Miklós (1943), aki könyvében (1938) is sokszor támaszkodott rá.

Ez az elbeszélés bővelkedik csodás elemekben, és az időbeliséget illetően nem kevésbé valószínűtlen, mint Cserey Farkas elbeszélése. Hitelesítő jegyek egész sora van felvonultatva a történet igazolására.⁸ A leglényegesebb különbség természetesen a győzelem kivívásának módja: Losteinernél ezt a felvonuló tömeg (férfiak-nők vegyesen) éri el harc nélkül, Csereynél pedig a férfiak fegyveres harca.

Losteiner Leonárd későbbi, 1786–87 körül datált munkájában (*Propago Vitis...*) is elbeszéli a hargitai csatát. Ez – a legfontosabbat, a csatát kivéve – lényegében mindenben megegyezik a tíz évvel korábbival, de néhány részletében kidolgozottabb. Az eddigi motívumok rendjében ezeket is vegyük sorra (Tima 1907:41–45):

1. János király 1566-ban András-nap tájban rendeletet bocsátott ki; hivatkozás Blandrata Györgyre.

2. A király sereget küldött; nincs szó viszont Udvarhelyszékről.

3. Pontos napot kapunk: május 8-án egyesült a gyergyóiak csapata a csíki sereggel, „földre borultak és zokogó imákkal Isten segítségét kérték”.

4. Megegyezik a korábbival.

5. A pontos helymeghatározás még pontosabb lesz: négy mérföldre, a Csíki Láz nevű helyen találkoztak. Itt viszont nincs szó a király szónokairól, azok szökéséről.

6. Utalás van harcra: János király hadának egy részét – „mint a Geographia Mariana írja – Isten segedelmével leverték, másik részét pedig megfutamították”. Itt találunk utalást Cserey „könyvére”, de nevének említése nélkül.

7. A győztesek a templomba mentek; nincs szó zöld ágakról.

8. Ennek emlékünnepe pünkösdi szombatján a búcsújárás; erről újabb részlet: „*labaron* alatt zöldágakkal fölékesítve, s a leányok leeresztett hajjal, mintegy 17 ezeren jönnek össze”.

Egy következő hivatkozás a győzelem történetére szó szerinti idézet egy 1802-ben Somlyón, a pünkösdi ünnep alkalmával elmondott *szentbeszédben* (Csedő 1802).⁹ Ezt eddig tudtommal nem idézték és nem publikálták (ld. Fü-

⁸ Kolozsvári Pál jézustársasági atya beszéde és a kolozsvári jezsuita Domus Historia feljegyzése; Balázssfi Mihály egykori nevezetes szónok írott emlékei; Teleki József „Hálaadó dicséret” c. könyvének feljegyzései. Ezek egyikét sem látta senki első kézből Losteiner óta; nem zárható ki, hogy valamelyik valahonnan még előkerülhet.

⁹ Csedő Vazul ferences szónok mellett szól, hogy ugyanazzal a kézírással fennmaradt Kolozsvárott egy temetési beszédgyűjtemény, amelyről Pap Leonárd ferences történész a György József (elvesztettnek hitt és előkerült) tabelláinak felhasználásával kiderítette, hogy ki lehetett a szerzője. (Az ő önzetlen segítségét e helyen is megköszönöm.) A kötet papírjának vízjele „1798”. További Csíksomlyón elmondott beszédek találunk még a következő lapokon: 1803-ból: 34, 36, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56; 1802 Pentecostes: 61, 63.

Csedő (István) Vazul szül. Csíkszentgyörgyön 1737, beölt. 1756. febr. 5., felsz. 1761. aug. 27. Meghalt Székelyudvarhelyt 1808. aug. 13. (György 1930: 488) Eszerint tehát nemzedéktársa volt Losteiner Leonárdnak.

gelék 2.); fontossága abban áll, hogy a legkorábbi ismert szöveget tisztelhetjük benne, amely bizonyíthatóan nagyobb hallgatóság előtt hangzott el a pünkösdi búcsús ünnep alkalmával. A beszéd cáfolat a Mária-tiszteletet kikezdők ellen, azok ellen, „kik is noha ugyan valják Isten Annyának lenni, de tagadgyak hogy ő közben jaronk erettünk esedező lehetne” (Csedő 1802:20). Felidézi Szent István, Szent László, Lajos király, Mátyás király hadi győzelmeit, amelyek Mária segítségével voltak lehetségesek, majd következik egy hosszú idézet Cserey Farkasra hivatkozva. Ezután olyan részletek következnek, amelyeket a szónok minden bizonnyal Losteinertől vett át: felvonulás zöld ágakkal, a moldvaiak jelenléte, a lányok leeresztett haja. Az mindenesetre feltűnő, hogy bármiféle ismert publikációt megelőzve ezek előtt elmondott beszédről van szó, mégpedig éppen abból a ferences közösségből, ahol 15-20 évvel korábban Losteiner két-fajta szövegváltozata is megszületett.

A csata első publikált változata Jordánszky Elek 1836-ban megjelent könyvében található, ezen keresztül vált a szöveg és a történet közismertté.¹⁰ Részletes idézetek és elemzés nélkül csak utalok rá, hogy a 19–20. század folyamán – a fentebb már említetteken túl – számos idézet és említés vitte be, illetve tartotta bent a köztudatban a történetet: a Moldvában utazó Gegő Elek (1838), a ferences tartományfőnök Erős Ferenc Modeszt (é.n.; 1852), Benkő Károly (1853), a csíksomlyói tanár Nagy Imre (1862), az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* (1869), a nagy tekintélyű Orbán Balázs (1869, hivatkozással Benkőre), a gimnáziumigazgató Imets Fülöp Jákó (1871, ld. Függelék 4.), Ferenczi Károly (1894, Somlyón elmondott szentbeszédben), a csíksomlyói gimnáziumigazgató Bándi Vazul (1901), a már említett ferences Tima Dénes (1907), a ferences rendtörténész György József (1930), majd Lévy Mihály (1935), Endes Miklós (1938), Boros Fortunát (1943), Domokos Pál Péter (1979), Magyar András (1997) idézték a szöveget, ahogy az lenni szokott: eltérésekkel, kihagyásokkal tarkítva, pontosabb vagy pontatlanabb hivatkozásokkal korábbi közlésekre.

Új motívumot hozott Boldizsár Dénes (1930), aki egy 1919-ben „megtalált”, homályos eredetű állítólagos levéltári iratra hivatkozva újabb részletekkel állt elő. Ez Izabella királyné állítólagos udvari papjától, P. Fabritiustól származik, aki vitában állt Dávid Ferencsel és Blandrata Györggyel János király asztalánál. Blandrata adta volna a tanácsot, hogy bandériummal menjenek Csíkba; a toborzási íveket több mint kétezren írták alá a Homoród és Fehér-Nyikó vidékén. „P. Fabritius erről titkon tudatta Csik és Háromszék róm. kath. papságát, kik aztán egyházi lobogók alatt mentek Csíksomlyóra.” Ebben a változatban a csata csellel dől el: a csíkiak az előzőleg befűrészelt fákat döntötték rá a király bandé-

¹⁰ Jordánszky 1836/1988: 136-138. Ez a szöveg számos kisebb szövegszerű eltérést tartalmaz a levéltárban őrzött szöveghez képest; lehetséges, hogy Jordánszky egy (Esztergomba került) másik másolatot láthatott, ahogy arra Tüskés – Knapp utalnak (1988:38-39). Mivel a reprint kiadás hozzáférhető, nem idézem.

riumára, és fejszecsapásokkal végezték ki a beszorultakat. A történet olyannyira meseszerű, hogy alaposabb cáfolata nem szükséges. Voltaképp két (ferences rendtörténetési) hivatkozást ismerek, amely komolyan veszi: Boros Fortunát (1994:78–79), valamint Benedek Fidél kéziratos munkájának egyik változata (é.n.) Egy másik kézirata viszont (1967) nem hivatkozik rá, és rekonstruált történet-elbeszélésébe nem építi be. Székely (1995:186–187) kritika nélkül ugyan csak idézi. E változat (valószínűtlen) újdonsága a toborzás az aláírt ívekkel, ami a korabeli írástudás mértékét feltételezve aligha valószínűsíthető; továbbá a csíkiak ellen vonuló haderő területéhez kötése. Ugyancsak valószínűtlen, hogy a fejedelem székelyeket küldött volna székelyek ellen öt évvel az 1562. évi felkelés után, ráadásul olyan területről, ahol csak évtized múltán kezd el terjedni az unitárius vallás.

A hargitai csata történeti hitelessége

Az ismert történeti tények egyelőre nem támasztják alá azt a történetet, amelyet Cserey Farkas, Losteiner Leonárd és nyomukban a hivatkozott szerzők felidéznek. Senkinek sem sikerült eddig olyan történeti forrást találnia, amely János Zsigmond ellen 1567-ben győztes katolikus csíki székelyekről szólna. Továbbá nem ismerek olyan szöveget, amely az 1567 és az 1777/1780 közötti kétszáz évben akár csak utalásszerűen megemlítené hasonlót a csíksomlyói búcsúval kapcsolatban. Pedig a 17. és a 18. században szép számmal születtek publikált vagy kéziratos munkák, amelyek az erdélyi ferencesekkel, a rendházak történetével foglalkoztak. Közülük a legjelentősebbnek Kájoni János munkája számít 1684-ből. A *Liber Nigra* vagy *Fekete könyv*, az erdélyi ferences kusztódia történetét írja le részletesen, alaposan. Külön fejezet szól a rendházakról, köztük az egyik legjelentősebbéről, Csíksomlyóról. Kájoni, aki maga évekig élt Somlyón, orgonát épített, könyveket írt és könyvnyomdát létesített – tehát semmi okunk sincs feltételezni, hogy ne ismerte volna múltját –, Somlyóval kapcsolatban egyetlen szóval sem említi ezt a történetet. Kéziratának végén néhány évtizeddel későbbi, 1722-ből származó feljegyzés hírt ad ugyan a pünkösdi búcsújárásról, de az is az emlékünnepre való utalás nélkül (Kájoni 1991: 68/124.)

Egy későbbi ferences tartományfőnök, Györffi Pál 1729-ben jelentette meg rendtörténeti könyvét Rómában *Ortus, progressus, viscissitudines... Provinciae Transylvaniae...* címmel. Somlyóról hosszan ír (Györffi 1989:69–74.), és az egész ismertetésben nincs szó az unitárius fejedelem elleni felvonulásról vagy csatáról. Szó van viszont a tatárok 1694 februári betörése elleni védekezésről, amit Nizet Ferenc vezetett – nagyon hasonló módon, mint ahogy a másfél száz évvel korábbra tett hargitai csata utóbb megjelenik. Nem szerepel az eredettörténet Nedeczky László Mária-kegyhelyeket bemutató könyvének Somlyóról szóló fejezetében sem (1739:98–100). Györffihez hasonlóan itt is megjelenik a tatárok betörése, mégpedig nemcsak az 1694-es, hanem az 1661-es is, valamint

annak értékelése, hogy „a csíki székelyek nem tértek rá a romlás útjára”, vagyis nem adták fel katolikus hitüket.

Elgondolkodtató az évszámok eltérése. A legelterjedtebb évszámként 1567-et említik a beszámolók; ám emellett találkozunk az 1559-es és az 1556-os évszámmal is. 1559-et említ az az emléktábla, amelyet báró Henter Antal 1817-ben állíttatott fel a csata állítólagos helyszínén, s amely aztán később a kegytemplom melletti Szent János kápolna homlokzatára került (Boros 1994; I. Függelék 3.). Ugyancsak 1559 szerepel (forrásmegjelölés nélkül) Orbán Baláznál is (1869. II. k. 11.) Ez nyilvánvalóan képtelenség, hiszen anyja halála után a fiatal János Zsigmond éppen ebben az évben lett Erdély uralkodója. A dátumoknak ez az eltérése már Rugonfalvi Kis Istvánnak feltűnt (1939:254–256.). Miután János Zsigmond uralkodása meglehetősen jól ismert, és különösen az 1562. évi székely fölkelés kapcsán sokféle történeti feldolgozás is született (Demény 1976), aligha képzelhető el, hogy akár a megtorlás, akár más együtt járó esemény kapcsán ne maradt volna forrás róla.

Nincs nyoma továbbá annak, hogy a Cserey/Katona szöveget idéző szerzők a 19. század folyamán (de később sem) komolyan kételkedtek volna az elmondott történet hitelességében. Egyedül Erős Ferenc Modeszt munkájának kéziratos változatában találni ennek jelét (Erős é.n.).¹¹ Óvatos bizonytalanságot fogalmaz meg egy „egyházi és irodalmi folyóiratban” Balássy Ferenc (1856).¹² Messzire

¹¹ „A Cserei úrtól le írt történetről a Klastrom Jegyző Könyvin kívül még írt Pr. Mihályfi Balázs franciskánus szerzetes könyvinek 3dik résziben a 8dik szám alatt – ki születvén 1678-ban erősíti, hogy gyermek korban látta a Móludvai híveket zászló alatt külön seregben jöni Somlyóra a Pünkösdi ájtatosságra; - és hallotta akkorban hogy a Gyergyó Alfalvi Zászló vagyis Hadijel alatt való jövetele a népek lett volna eredete annak hogy Lobogók alatt járulnak oda a keresztény hívek; utána térszi azt is hogy az időben megérkezvén Somlyóra István nevezetű Alfalvi megyés pástor zászlói, némely buzgó szerzetes prédikátorok a klastrombeliek közül az egész seregét ujabban is Zápolya János igyekezete ellen felbuzdította, és elől menvén kényszerítette Hadi sergét Udvarhelyszékre vissza nyomulni. – Ez a belső és az időhöz közelebb eső szó nem jegyez az ütközésről nyilván. - Megvallom magam se hallottam az öregektől hogy éppen megütköztek volna, hanem azt igen, hogy a Kém megvívén a hírt Zápolya fejedelemnek mely nagy sereg kíván ellent állni; és hogy az új vallást semmiképpen el nem akarják fogadni; mire Zápolya azt mondotta volna: hagyjuk hát őket a maguk vakságokban. - De az is lehet, hogy ez a felelet kivonatja annak a gyulafehérvári fennebb írt végzésnek, mely az íráson kívül hagyományban is fennmaradt. Halom se látszik az említett Kökeresztnél, holott szokása a nemzetnek, hogy út félen, ha csak egy ember is halt meg, annak sírdombjára követ vagy fácskát vessenek, milyenek ország szerte láthatók.” Erős é.n. 6. Eröss Modesztól egy másik kéziratot („A Nép ezen helynél való buzgóságának okairól”) Sávai János (1997: 104-105.) idéz, amit egy plébániai levéltárban a tanítványai helyeztek el aranymiséje alkalmából (nem mond pontosabbat). Az idézett szöveg nem pontosan követi Csereyt, de semmiel nem tartalmaz többet vagy kevesebbet.

¹² „Ismeretesebb íróink, ki Erdély történetét megírták, világosan ugyan nem említik János Zsigmondnak ezen vallási ügyben viselt hadát, de azok, a miket több íróink, különösen Forgách Ferenc, Szegedy János, Pálma, Fasching Ferenc s több mások János Zsigmondról s az ő tetteiről, Blandrata György nagy befolyása- s merényleteiről följegyeztek, eléggé igazolják a dolog valósá-

vezetne ennek elemzése és értelmezése, de aligha járunk messze az igazságtól, ha arra gyanakszunk, hogy ennek oka egy igen erős közmeggyőződéssel szembeni óvatosság lehetett.

Értelmezés

Mindennek tekintetbe vételével okkal mondhatjuk, hogy az eredettörténet egészében mondaszerű, és nem a történeti tények körébe tartozik. Ilyenformán két további kérdés merül föl. Ezek közül az első, hogy miként és milyen módon jött létre a hargitai csatáról szóló elbeszélés, milyen motiváció állhat ennek hátterében. A második, hogy mi tartotta és tartja fenn azt a közmeggyőződést, hogy a csíksomlyói pünkösdi búcsú győzelmi emlékünnepe.

Ez utóbbi kérdéssel ezúttal nem kívánok részletesebben foglalkozni; igen messzire vezetne, és kiterjedt vizsgálatokat igényelne. Annyit kívánok csak megjegyezni, hogy magát ezt a közmeggyőződést mint *valóságot* kell elfogadnunk. Csíksomlyónak valóságos vonzása és valóságos ereje van legalább kétszázötven-háromszáz éve; az, hogy ennek nem annyira *kiváltója*, mint inkább *következménye* az elemzett történet, az a vonzás valódiságán mit sem változtat. Kínálkozik a lehetőség, hogy ezt a kérdést a széles körben elterjedt „invention of tradition”, a hagyományalkotás fogalmi keretei között vizsgáljuk (Hobsbawm – Ranger 1983). „Megalkotott” vagy „kitalált” tradíciónak tekinthető az „olyan gyakorlatok együttese, amelyeket rendszerint nyíltan vagy hallgatólag elfogadott szabályok irányítanak, rituális vagy szimbolikus természetűek van, és viselkedési normák bevézésére törekszenek ismétlés által, ami automatikusan magával hozza a múltba vezető folyamatosságot” (Hofer – Niedermüller 1987:10). Nem kétséges, hogy a „tömeges hagyomány-termelés” korát, a 19. század utolsó harmadát megelőzően is sokfelé „teremtettek” hagyományt, még ha ezek talán kevésbé ismertek is. Az ilyen folyamatokban egyaránt szerepet játszhatnak művelt, tájékozott és befolyásolásra képes egyének, továbbá olyan közösségek – esetünkben a ferences rend Erdélyben –, amelyek ünneplési formák, közös rítusok fenntartói és továbbélítői. Évtizedről évtizedre változhat az az elvárás- és ismeretrendszer, amely igazat ad a múltra vonatkozó ismereteknek vagy elveti azokat; továbbá az, amely megtart a közös emlékezetben közös cselekvésre mozgósító hivatkozásokat és történeteket. Ennek fényében az elmúlt kétszáz év székelyföldi és erdélyi története választ adhat arra, hogyan és miképp vált közös hitté, hivatkozási alappá egy „megalkotott”, „kitalált” győzelem.

A továbbiakban a fentebbi első kérdésre adott válaszok néhány lehetőségét igyekszem megragadni. A hagyományalkotás során kulcsszereplőnek látszik id. Cserey Farkas, akinek személyéhez kötődik az 1780-as első csataleírás, továbbá

gát, s mutatják, hogy ők a kath. vallást s annak híveit keményen üldözték, s a socinianismust erőszakosan terjesztették”. (Balássy 1856:99.)

kulcsfontosságúnak az az 1780-nal kezdődő évtized, amely politikai, egyházi tekintetben sok, újdonságnak számító fejleményt hozott Erdély, a szűkebb csíki terület, valamint a somlyói ferencesek életében.

Id. Cserey Farkas (nevét olykor Cserei alakban látjuk) 1719 és 1782 között élt, bécsi udvari tanácsos volt. Apja Cserey János, a történetíró Cserei Mihály testvére volt. Cserey János kétszer nősült; „ivadékai katolizáltak Csík-Rákoson” (Pálmay 1901:106). Cserey Farkas feleségének, Boros Katának tíz gyermeke született, közülük ketten kerültek egyházi pályára: egyikük kanonok, másikuk apáca lett. Egy másik lánya, Ilona a református vallású báró Wesselényi Miklóshoz ment feleségül; ez a házasság országos figyelmet is keltett.¹³ Mária Teréziától 1777-ben a tasnádi és a krasznai uradalmakat kapta (Pálmay 1901:104.). Jótevője volt a ferenceseknek (György József 1930:451). Krasznán házi káplánja volt 1778-79-ben P. Katona György, 1780-82: P. Böre Márk.

Nagy műveltségű férfi volt, aki az 1770-es években többek között levelezésben állott a későbbi erdélyi püspökökkel, Batthyány Ignáccal is. Ebből kiderül, hogy gyűjtötte az anyagot Mária-kegyhelyek és -templomok képeiről, ebben Batthyány is segítette.¹⁴ Több munkát is hagyott az utókorra. Köztük van egy Bécsben kiadott, illusztrált parafrázis a lorettói litániáról, ezt nemrég reprintben is megjelentették (1772).¹⁵ Egy másik munkáját, *A magyar és székely asszonyok törvényét*, fia, ifj. Cserey Farkas adta ki (Kolozsvár 1800).

¹³ „A református Wesselényi a házasságkötéskor reverzálist adott katolikus 'feleségének maga hitében leendő nem háborgatása felől.' Azonban az történt, hogy az asszony ura vallását készült felvenni. Szülei és Batthyány püspök is 'atyai hivatala szerint' a vallásváltoztatást meg akarta akadályozni. A hathetes vallásoktatást, amely ilyen esetre az érett megfontolás céljából elő volt írva, a püspök maga óhajtotta elvégezni. Az uralkodó, II. József és a Főkormánysház belevonódtak a tárgyalásokba, amelyek az ügy körül kialakultak. Az asszony végül is vallást változtatott. ” (Bíró 1941: 624)

¹⁴ „A vallásos Cserey Farkas az Isten anyjának tiszteletére könyvkiadást tervezett, amelyben a Lorettói litánia mondásinak sorrendjében dicsőítő verseket szerkesztett. Emellett az Isten Anyjának tiszteletére szentelt templomokról, oltárokról képeket gyűjtögetett. Törekvéseben Batthyány őt támogatta, részére képeket másoltatott, miközben az elért eredmények közlésével és javaslataival saját lelki világába és munkásságába is bevilágított. ... Az Isten Anyjának tiszteletére vonatkozólag - írta Csereynek, - saját irataiban is talált feljegyzéseket. Ezeket elküldi, és a további kutatással sem fog felhagyni, majd értesítette őt, hogy az Isten Anyja tiszteletére felállított templomok és oltárképek jegyzékét a sárosmegyei plébánosoktól, hasonlólag a Heves megyeiekétől összeszedve, rövid idő alatt megküldi. A kért képeket le fogja rajzoltatni. Értesítette Csereyt, hogy az eger-szalóki kép lemásolása munkában van. Ígérte, hogy a Bereg megyéből kapott tudósításokat is Csereyhez juttatja, kérdezve őt, hogy mely megyéből kíván még értesítést. Batthyány várta Cserey elhatározását, Egerben fogja-e munkáját kinyomatni. Fogjanak hozzá a nyomtatáshoz – bízta őt –, gondja lesz rá, hogy a költség nagy ne legyen. Erdélyi vonatkozásban említést érdemel, hogy Batthyány értesítette Csereyt, hogy kezébe került bizonyos írott könyv, amelyben az erdélyi országgyűlések végzései foglaltak az 1578-1650 közötti évekből. ... (Bíró 1941:622-623)

¹⁵ Erről a munkáról három évvel megjelenése után már említést tett Horányi 1775:8.

Cserey Farkas első felesége Boros Ferenc és Abafi Ilona lánya, Boros Kata volt; vele és az ő családjával kapcsolatban a ferences rendtörténész Losteiner Leonárd kéziratos *Chronica* című műve (1777-ből) egész sor csodát beszél el. (Érdekes, hogy ezek egy része a latin nyelvű munkában *magyarul* van leírva.) 1776-ban Szűz Mária különös sugallatára kérte meg Cserei Farkas Boros Ferencné Abafi Ilona Klára nevű lányát, aki alighanem második felesége lehetett (733. pont). Boros Ferenc „a szív vápájának” gyötrelméből gyógyult fel (728.). Boros Ferencné Abafi Ilona (vagyis Cserey anyósa) fia nyavalyatörésből gyógyult fel csodálatosan 1744 vagy 1774-ben (729.). 1755-ben a Nagyerdőn, a Lónyugtató helyen Abafi Ilona négy lova a hintóját elragadta, a kocsiban benne ült ő maga és Katalin nevű leánya. A boldogságos Szűzhöz folyamodott, és ő a halálos veszedelemből kimentette (732.).¹⁶ Ugyanannak Katalin nevű lányának a himlő következtében elvesztett szemevilágát 1765-ben a Szűz csodálatosan visszaadta (734.).¹⁷ Boros Fortunát említi (1994:68.), hogy „Cserei Farkas királyi tanácsos neje 1768-ban a következő feliratú emléket tett a Mária-szoborhoz: „Cserei Farkasné Boros Kalárának / Mellye száradását s terhét fájdalmának / Örökre fordítja az Isten anyának / Kegyesen gyógyító keze Máriának”. Cserey Farkas egyik testvére, Cserei Zsuzsanna is szerepel azok között, akik csodás gyógyulásról számoltak be tanúvallomásukban (Bárth 2000: 40–41).

Minden jel arra mutat hát, hogy itt egy olyan történettel van dolgunk, amelyet egy hitbuzgó katolikus, ájtatos, a Mária-tiszteletben élenjáró székelyföldi nemesember vetített vissza a múltba. Létrehozásában az 1770-80-as években alighanem együttműködhetett a csíki ferencesek közössége és az ott pártfogóként, anyagi támogatóként fellépő, lelki megújulást kereső nemesek rétege.¹⁸

A Csereynek tulajdonított kézirat abban az időben keletkezett, amikor az erdélyi püspökök sora vizsgálódott a csíksomlyói kegyszobor csodatételeit illetően, és sorjáztak a történetek; ezek tanúvallomásokon, feljegyzéseken alapultak (Boros 1994:63-66). Összegzésük a latin nyelvű *Protocollum de Statua*-ban található 1798-ban¹⁹; ezt követően mondta ki körlevélben az erdélyi püspök, hogy a csíksomlyói Mária-szobor csodatevő erejű. Az első püspöki vizsgálóbizottság

¹⁶ Ugyanezt a történetet magától Abafi Ilonától is ismerjük: fennmaradt és előkerült az a tanúkihallgatási jegyzőkönyv, amelyet a somlyói kegyszobor csodatételeit vizsgáló püspöki bizottság készített. Vö. Bárth 2000:48.

A történetnek külön jelentőséget ad a pontos helymegjelölés, amely megegyezik a hargitai csata helyszínével.

¹⁷ E történetekhez saját csíksomlyói jegyzeteimen kívül felhasználtam Endes Miklósnak Losteiner *Chronica*jából készült kéziratos kivonatait is: OSZK Fol. Hung.2101.

¹⁸ A Csíksomlyó Ferences Rendházban és a Csíki Múzeumban őrzött kéziratos források (rövid felsorolásukat ld. Kelemen é.n.) közül számos tartalmaz adatokat azokról a 18. századi donátorokról, akiktől az inventáriumokban feljegyzett offerek származnak. Ezeknek társadalmi szempontú vizsgálata közelebb vihet sok homályos pont megvilágításához.

¹⁹ Megtalálható Csíkszeredában, a Csíki Múzeumban 4125. szám alatt.

1746-ban kezdett dolgozni, ennek működéséről nem tudunk részleteket. A második bizottságot Kollonitz László erdélyi püspök küldte ki 1779-ben, de ő hamarosan elkerült Erdélyből, váradi püspök lett, így ez a vizsgálat sem zárult le, noha kihallgattak 74 tanút. A harmadik vizsgálat 1781-től az újonnan kinevezett püspök, Batthyány Ignác nevéhez kötődik, aki 1784-ben maga is tapasztalta Mária közbenjárását (Boros 1994:65). „A Batthyány Ignác püspök utasítására elvégzett 1784. évi tanúvallatás jegyzőkönyvének eredeti, fogalmazványi példánya a székelyudvarhelyi római katolikus plébánia irattárában megérte a XX. század végét.”, és Bárh János ezt az iratot közölte elemzéssel együtt (2000). Itt tehát a csodák, a történetek sűrűsödését tapasztalhatjuk: „létezett egy csodás gyógyulásokban bővelkedő somlyai hagyomány, amelyet [...] mérlegre kellett állítani” (Bárh 2000:7).

Az 1770-es évek nagy fellendülést hozott a somlyói rendház életében: a gimnázium kinőtte a régi épületét, és miután a rendtartományfőnök 1777-ben kezdeményezte, éppen 1780 nyarán néhány hónap alatt épült fel a gimnázium új épülete, úgyhogy ősszel már ott kezdtek tanítani. A környék falvaiból anyagot hordó székelyek ugyanabban a hónapban, júniusban kezdtek dolgozni, mint amikor a Cserey-kéziratot keltezték.

Két további történeti tényező bevonása az értelmezésbe közelebb vihet lehetséges megoldásokhoz abban a vonatkozásban, hogy mi mozdíthatta elő a történet elterjedését, azt a főgékonytságot, amely széles körben biztosította hitelét és elterjedését.

Ugyancsak 1780 őszén került trónra II. József, s talán nem túlzás, ha az ő uralkodását egy forrongó új korszak kezdetének tartjuk Erdélyben, amikor sokféle elégedetlenség, ellenkezés és bizonytalanság keletkezett. „Olyan idők jártak akkor, hogy az egész erdélyi társadalom a régi rend összeomlásának hangulatában élt – a főuraktól kezdve le a legszegényebb zsellérekig” (Jakó 1976:69). Az uralkodó azzal, hogy nem esküdött föl a magyar alkotmányra és nem koronázta meg magát, jelét adta annak, hogy kevésbé fogja tiszteletben tartani országai törvényeit, mint anyja, Mária Terézia. Az 1781-es Tűrelmi rendelet sok katolikus vidéken okozhatott bizonytalanságot és élezhetette ki (újra) a felekezeti ellentéteket katolikusok és protestánsok között. Nem lenne meglepő, ha ezen ellentétek legendás győzelem képében vetültek volna vissza a múltba. Az, hogy ez éppen egy uralkodóhoz kötött jelenik meg, szintén összekapcsolható II. Józseffel, de még talán Mária Teréziával is. Egy epizódot említek, amelyet Losteiner Leonárdra hivatkozva Nagy Imre jegyzett föl a madéfalvi veszedelemről szóló kéziratában. „1780-ban a csíkszeredai vár előtt akasztófára szegezték ki a képmását a Moldvába vagy más török területre menekült 11 székelynek, ama vakmerőségük miatt, hogy – bár teljes amnesztiában való részesüléssel hívtak haza – mégsem engedelmeskedtek a felszólításnak.” (Nagy 1957:47). Tizenöt évvel a madéfalvi vérengzés után, ha csak jelképesen is, újra kivégzőosz-
köz állt Csíkszeredában, felidézve az emléket annak, hogy egy vallásban

azonos, de hatalmi törekvései folytán idegen uralkodó reguláris határőrséget kezdett szervezni Csikban. Néhány év múlva II. József eltörli a hivatalviselésben a vallási különbségtételt, és bevezeti a német nyelvet, egész hivatalnoki rétegben keltve ezzel létbizonytalanságot. A nemesekben ezt még fokozhatta a parasztok lázadása Horea és Cloșca vezetésével 1784-ben. Nem ok nélkül ünnepelték tehát sokfelé Erdélyben II. József uralmának végét örömmel (Jancsó 1931; Rugonfalvi Kiss 1939: 410; Jakó 1976:70).

A történeti mítoszteremtés e korban nem példa nélküli. Ugyanez az 1780-as évtized az, amelyben megteremtik a torockói vasművesek ausztriai eredetmítoszát. Egy nemzedék ideje elég volt ahhoz, hogy a torockóiak történeti tudata teljes egészében átformálódjék: „jóllehet a torockóiak 1785 előtt még az aranyoszéki székelyekkel azonos eredetűeknek tartották magukat, egy emberöltő múlva egységesen és teljes meggyőződéssel vallották magukat ausztriai jövevények leszármazottainak.” (Jakó 1976:73) Ugyancsak idekapcsolható a „székely krónika” kérdése is, amelyről Szádeczky Kardos Lajos mutatta ki, hogy a 18. század végén született kompilációról van szó (1911). A formálódó történeti tudat, az alakuló és alakított hagyományok egy olyan időszakában vagyunk, amikor még nincs világos és éles határ forrás és elbeszélés, történet és történelem között, és tág tere nyílik annak, hogy csodás események, aktuális konfliktusok vagy nehezen megoldható helyzetek igazolása múltbeli eseményekre épülve történhessék meg.²⁰

Közvetett bizonyítékunk is van arra, hogy a történeti érdeklődés, illetve a történeti hűséghez való ragaszkodás a somlyói zárda környezetében nem a későbbi megszokások szerint alakult. Az 1773 és 1780 között előadott csík-somlyói iskoladrámákról írva Szilávik Ferenc megemlíti, hogy a hét ismert darab közül hatot a pünkösdi búcsú alkalmával adtak elő; „az összes közül egyetlen veszi tárgyát a magyar történelemből. Ez is úgy, hogy a neveket és a korokat keveri, a történeti hűség mellékes, csak a maga elé tűzött cél az érdekes, az erény diadala a bűn fölött.” (Szilávik 1907:40). Ez viszont éppen 16. századi tár-

²⁰ „... a táj és nép egységének különös, erősen szembeszökő sajátossága, hogy múltját mítosszá tudta magasztosítani régi időkben, s ez a mítoszképző ereje úgyszólván ma is megvan. ... Talán a legjellegzetesebb a Csíki Székely Krónika esete. Ez a írásmű, amely a legrészletesebben elmondja a székelység őstörténetét, annak minden egyes apró epizódját, állítólag 1533-ban Csík székházában készült. 1695-ben a megye lemásoltatta volna, 200 évvel később Farkas János újra leírta, s e másolatot Székely Márton kezdeményezésére 1818-ban Székely Mihály nyomtatásban is közreadta. A XIX. századi pragmatikus történelemtudomány ezt a csodálatos eseményekkel átszőtt írásművet hamisítványnak minősített - lehet, hogy joggal. Azonban az a tény, hogy 12–150 év előtt a hagyományok és mesék ilyen tömegének összefoglaló nemzeti krónikává építése ennyi írástudó embert érdekelt, véleményem szerint önmagában is érdekes történelmi jelenség, s a székelység lelki alkatához tartozó lelki tünetnek tetszik. Épp e korban se szeri, se száma a hasonló jelenségeknek.” (Bierbauer 1986:415-417)

gyú, de éppen nem János Zsigmond térítő kísérletével kapcsolatos, holott nem alaptalanul gondolhatnánk, hogyha ez akkoriban „ismert” történet lett volna, talán színjátékszerű megfogalmazást is kapott volna.

Azzal, hogy a hargitai csata története a mondák körébe utalandó, nem áll szándékomban megingatni azokat, akik számára a somlyói búcsújárás egyik értelmét egy győzelmi ünnep, a dicsőséges múltra való közösségi emlékezés adja meg. Jakó Zsigmonddal együtt azt mondhatjuk: „megszoktuk, hogy készpénznek, sziklaszilárd ténynek fogadjunk el állításokat pusztán azért, mert egy-két évszázad óta azok így élnek a köztudatban és így szerepelnek az írásos feljegyzésekben.” (Jakó 1976:79). Hangsúlyozom, hogyha a tényként elfogadott állításokról bebizonyosodik, hogy nem tényekről szólnak, az nemcsak a tisztánlátást segítheti elő, hanem új kérdéseket vet föl. Nyilvánvalónak látszik, hogy az évszázados közös meggyőződés összetartást segítő ereje nagyobb lehet a kételyek erejénél, és hogy a vallásos hittel szorosan összekapcsolódott közös tudáskészlet messzemenően fogékony a hagyományok folytonos újraalkotását eredményező (nem is mindig explicit) tevékenységekre, erőfeszítésekre. Végso soron ünnepek sora mutat példát arra, hogy az eredettörténet felidézése szerves része a közösségi kohézió megteremtésének, fenntartásának.

A folytonosság

A másik tartós narratíva a búcsújárás folytonosságára vonatkozik: eszerint a székelyek, majd az erdélyi magyar katolikusok 1567 óta megszakítás nélkül ott vannak pünkösdkor Csíksomlyón. A rendelkezésre álló, nem is kevés történeti forrás (publikáltak is, továbbá ferences levéltári anyagok) arra enged következtetni, hogy a helyzet nem ennyire egyszerű, voltak kihagyások, újakezdések. A kérdés ekkor természetesen az, hogy a megszakított folytonosság milyen változásokat hozott magában a búcsújárásban s a róla való beszédben.

Ha kérdésessé válik az 1567-es győzelem története, akkor ezzel együtt megkérdőjeleződik az is, hogy a pünkösdi somlyói búcsújárás Csíksomlyón 16. századi eredetű. Ez természetesen nem érinti a búcsújárás középkori előzményeit, amelyek kétséget kizáróan bizonyíthatóak 16. századi feljegyzésekből; ezeket az eddigi történeti fejtegetések kellő részletességgel ismertették (Boros 1994). Indokolt tehát kutatni olyan források, beszámolók után, amelyek a 16–17. századból hitelt érdemlően számolnak be pünkösdi búcsújárásról. Jómagam eddig ilyet nem találtam; a somlyói búcsújárás középkori első említését követően (amely akkor július 2-ához, Sarlós Boldogasszony napjához kötődött) az ismert források az 1720-as évekig egész egyszerűen hallgatnak. Természetesen nincs itt terünk arra, hogy végigkövessük a somlyói ferences rendház három évszázados történetét; annyi bizonyosnak látszik, hogy a 16. század végén meglehetősen apály következett be, s hogy a 17. század közepe hozott újabb fellendülést Domokos Kázmér és Kájoni János működése nyomán.

Kájoni említett *Fekete könyve* 1684-ből még nem említi a búcsújárást sem; pedig hosszú oldalakon keresztül ad részletes leírást, több tucat (betűrendbe szedett) támogató ajándékát sorolja elő, és közli a konvent inventáriumát is (Kájoni 1991:67r–86v). Ez azért furcsa, mert ő igazán jól ismerte a csíki rendházat is, az erdélyi ferenceseket is; érthetetlen hát, miért hallgatott volna egy ott helyben fontosnak, jelentősnek számító ünnepről, illetve annak múltjáról.

Nem szerepel továbbá a csíksomlyói kegyhely Esterházy Pál nádor híres és ismert könyvének első kiadásában sem 1690-ben; az 1696-os második kiadásban viszont már ott van (Esterházy 1690; 1696). A két kiadás között Csíkban két alkalommal dúltak tatárok (éppen amikor Erdély – a török kiűzését követően a *Diploma Leopoldinum* által kodifikáltan – elvesztette addigi önállóságát, és a Habsburg Birodalom részévé vált). Az első, általam ismert feljegyzés a csíksomlyói pütkösdői búcsúról 1722, amikor Kájoni *Fekete könyve*-nek végére írta egy ismeretlen kéz a következőket: „híressé teszi az áhitatos hívek nagy sokasága, mely Pütkösd szent ünnepén idegen országokból is odasereglik. Az ott megnyilvánuló buzgóság és ájtatosság miatt méltán nevezi sok hívő kis Rómának” (Kájoni 1991:124.).

Györffy Pál részletes ismertetése 1737-ből már nagy tömeget vonzó pütkösdői zarándoklatokról beszél; szó esik a búcsújárásról, ahol „csatlakozni szoktak a különböző országrészek eretnekei is, és gyakran az azon alkalmából szemük elé táruló ájtatosság folytán nem kis számban meg is tértek” (Györffy 1989:74.) Ha ezt a korabeli híradást elfogadjuk hitelesnek, akkor úgy látszik, mintha a felekezeti ellentét kevésbé osztotta volna meg a résztvevőket, mint ahogyan azt egy felekezeti összecsapás emlékünnepe indokoltnak tarthatnánk.

Nedeczky László 1739-ből származó leírása a somlyói kegyhelyről csak általánosságban utal arra, hogy a csíkiak megtartották vallásukat a más vallásúakkal szemben is, miközben „háborúkkal kedvezett az idő a földre konkolyt hintő, pestist hozó uraságnak”; Egészen konkrétan említi viszont a tatárokat: „ennek a csodatevőnek (ti. a szobornak) tudják be a tatárok rohamának szerencsés túlélését; ugyanis amikor 1694 februárjában és júniusában újra s újra betörték, aki csak itt keresett menedéket, kár nélkül megúsza a barbárok támadását, míg az egész szomszédos vidéket kirabolták”. Utóbb szóba hozza még az 1661. évi tatár-betöréseket is.

Egyáltalán nem tartható tehát kizártnak, hogy a jelentősebb somlyói búcsújárás valódi kezdete (vagy újrakezdése) a 17. század végi tatárbetörésekkel és az azoktól való megmenekülésekkel kapcsolatos, s hogy a kibontakozó szervezeti, intézményes fejlődés a 18. század elejétől fogva (a barokk vallásosság általános fejlődésmenetébe illeszkedve, vö. Tüskés 1993) a század közepére-végére lassacskán kialakította egy újfajta értelmezés szükségességét.

A későbbi időkben bizonyíthatóan szünetelt a búcsújárás az 1849-es szabadságharcot követő években; ugyancsak az 1917 és 1921 közötti években – vagyis Erdély román megszállását követően. Az újrakezdések, a hagyományok újbóli

felelevenítései a múlt átértelmezésével, régi történetek újra elmondásával kapcsolódtak össze. A folytonosság hangsúlyozása a résztvevőkben, olvasókban, hallgatókban az állandóságot, a múlthoz való erős kapcsolódást erősíti meg; ami folytonos, azt természetesen lehet és kell folytatni, akár a régi formák megtartásával, akár újak létrehozásával. A búcsújárás részleteinek történeti áttekintése fényt vethetne az ünneplési módok átalakulásaira, hangsúlyok módosulására. Nincs terünk ezt végigkövetni; a legfontosabbnak az látszik, hogyan adja át fokozatosan a helyét a felekezeti ellentét hangsúlyozása a nemzeti összetartásnak – felekezeti határokon átívelően is, különösképpen a nemzeti létben való fenyegetettség időszakaiban. Ennek az átértelmezésnek egy korai említése 1864-ből származik: „legnevezetesebb a pünkösdkori búcsújárás, melyet *általános nemzeti ünnepnek* lehet mondani” (Hunfalvy 1864:110, kiemelés tőlem – M.T.). Alig egy nemzedékkel később a bukaresti magyarok somlyói zárandoklata mint a nemzeti lét megtartásának egyik eszköze jelenik meg (Bálint 1901). Felerősödik a nemzeti jelleg az első világháborút követően újra megindult búcsújárások során, noha visszafogottan; 1931-től külön ünnep szerveződött – Domokos Pál Péter jóvoltából – a búcsút követően, az *Ezer Székely-Leányok napja*, hogy a városokban szétszóródott cseléd lányok (egyházi vezetéssel) megerősödhesse magyar tudatukban. A negyvenes évek eleje, valamint a kilencvenes évek feléledő nemzeti érzéseinek kifejeződése – egy másik, további tanulmány feladata.

Áttekintésünk végén, összefoglalásul egy olyan történelmi folyamat látszik kibontakozni a somlyói búcsú eredetével kapcsolatban, amely a 17. század végén indulhatott meg, amikor a korábban szinte elnéptelenedett, ám a 17. században újra megerősödött és sokféle adománynak köszönhetően kiépült csíksomlyói ferences kolostor újra magára talált, és a környék népe (a teljes lakosság!) számára vallási és kulturális központtá válhatott. A fellendülőben levő iskola, a ferences élet kivirágzása, a Habsburg birodalmi keretek között végbemenő konszolidáció és a katolikus vallási intézményrendszer újjáépülése mind hozzásegítették a rendházat ahhoz, hogy a csodatevő Mária-szobor körül széles vonzáskörrel rendelkező kegyhely jöhesse létre. Ezt követték és kísérték a vallásos társulatok megalapításai, a 18. századi építkezések, valamint olyan kulturális fellendülést jelző fejlemények is, mint a csíksomlyói iskoladrámák, misztériumjátékok megszületése. Mindez a 18. század közepére-végére azt a nemesi-értelmiségi igényt is megteremtette, amely a kegyhely és a búcsújárás jelentőségét a történeti múlt irányában való meghosszabbítással igyekezett fokozni. A (katolikus) Habsburg uralkodókkal kialakult konfliktusok az 1760-as és 1780-as években, a csíkiak katonai határőr-szervezetbe való betagolása (amiben a jelentős számban más vallású udvarhelyszékiek nem vettek részt!) alapot szolgáltatott ahhoz, hogy olyan múltba – az 1560-as évekbe – vetítsenek vissza egy felekezeti konfliktust, amikor a székelyek ugyancsak feszült viszonyban álltak uralkodójukkal, és addigi szabadságjogaik komoly csorbulást szenvedtek. A 18. század utolsó negyedében három változatban megszületett hargitai csata és győzelem

története igen hamar széles körben elterjedhetett – nem utolsósorban éppen a somlyói kegyhelyre érkező búcsúszok révén, akik ezt a nagy tekintélyű, megkérdőjelezhetetlen szentbeszédekben is hallhatták.

Eközben a rendház egészen nagyszabású fejlődésen ment keresztül: a régi, éppen a tömeges búcsújárás következtében kinőtt és lebontott templom helyén 1802-től kezdve új templom épült fel, s a közösségi összefogás, a kiterjedt szervezés és adománygyűjtés felerősítette a történetmondás jelentőségét. A búcsúra összesereglett székelyek számára a századokkal korábbi győzelem története gyakorlatilag másfél századon át jól megragadható, tömörségében kellő szimbolikus erővel rendelkező és időről időre átértelmezésekre is alkalmas elbeszélés volt. Ennek jelentősége nem tagadható azokban az évtizedekben, amikor – a 19. század folyamán – a székelyek kiváltságolt helyzetének utolsó rendies nyomai is eltűntek, s az 1870-es években, az uniót követően közigazgatásuk is betagozódott az egységes és modernizált megyerendszerbe. Ez párhuzamosan zajlott le azzal, hogy a csíksomlyói zárda fokozatosan elvesztette kulturális jelentőségét: 1849 után már nem működött tovább a gimnázium, az ötvenes években felállított tanítóképezdeből és az újraindított gimnáziumból a ferencesek fokozatosan kiszorultak, a század végére elsorvadt az egykori Kájoni-nyomda működése. Eközben a búcsújárás folytonos volt a század második felében, s egészen 1916-ig jelentős tömegeket vonzott; egyre inkább a népi vallásosság jellegzetességei váltak benne uralkodóvá, és a felekezeti ellentétek elsimulásával, a közös nemzeti fenyegettség hatására egyre inkább nemzeti jellegű kegyhellyé alakult.

Csíksomlyó „titka” (Daczó 2000) ilyenformán talán kevésbé látszik a távoli régmúltban gyökerezni; ám az a háromszáz év, amelyről majdnem bizonyosan állítható a pütkösdi búcsújárás megléte, kiformalódása, meg-megszakadó, újra-és újraéledő folytonossága, éppen elég sok ahhoz, hogy mindenfajta „dekonstrukciós” szándék nélkül továbbra is kutassuk, értelmezzük, elemezzük, és hogy tisztelettel álljunk meg azok előtt, akik ennek a folytonosságnak generációkon át éltetői, fenntartói, továbbadói voltak.

Függelék

1.

Id. Cserei Farkas testimoniuma a pütkösdi kegyes körmenet eredetéről

Kézirat: Püspöki Levéltár, Gyulafehérvár, 356/1780.

Tekintettel Nagy Imre (1862) közlésére.

Vagyon Csík Székben Somlyó nevezetű hely alatt Boldog Aszszonynak Szép temploma a P. Franciscanusok Klastromával; tiszteltetik ebben a nagy óltáron a Dicsőséges szent Szűznek egy gyönyörű régi faragott Képe. Nevezetes helye ez az odabé való Székelyeknek emlékezetes bucsujárásokkal, szokták esztendőnként meglátogatni azon képet Pütkösd szombatján több jó tétemények-

nek is, de főképpen egynek tartván háládatos emlékezetit. Ezek a Székelyek mióta schythiai pogányságból kitértek, mind ekkoráig sok rendbéli háboruk, vészedelem, üdők, Fejedelmek változási között is az igaz hitben megmaradtak. Elfajulván ettől a Blandrata György dögletes (sic) tudománya után az ifiu János király, arra vetemedék, hogy már becsülete sem volt előtte senkinek, ha csak Szent-Háromság tagadó nem volt; végezéstit irata 1566 esztendőben Szent András nap tájban, hogy az Erdélyi birodalomban mindenek Blandrata Györgytől függjenek, és a tőlle megválasztott papoktól hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborítanak mind hitetlenek úgy büntetődjenek. E végezés mellé nem akarának állni a csiki Székelyek. Kerületé őket János király ígérekkel és fenyegetésekkel is, de úgy sem mehte semire vélek, felmérgeződik azért, és a következő 1567ben sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszakoson is kitérjenek az igaz hitből. Vala a többi között Allfaluban Gyergyóban, mely Csiknak fíu székje, egy buzgó Lelkü Isten félő megyés Pap István nevű, ez jobbanis felbízattá az állhatatosságra a népet, egyetérte a Főrend is vélek, el Szának mindnyájan magok, vagyonokat, életeket, régi Szent Hiteknek oltalmazására, s halálra lőnek készebbek, mint attól való el szakadásra. El járák azért egymást, és azt végezik, hogy ilyen utolsó veszedelemben az egész nép fejenként kitsintől fogva nagyig házaikat, mindeneket oda hagyván ehez a Szent Képhez gyülekezzenek, s egy szível Lélekkal könyörögjenek az Istennek, hogy szentséges édes anyánk a magyarok régi nagy Aszszonyának érdemiért tekéntsé őket ilyen nagy Szükségekben. Egybe is gyülekezvén minden falukból oly készséggel, mintha mindnyájon halálra mentek volna, oda érkezének, és köszönték a Boldogságos Szüzet az ő szent képében és alázatosan kérék, hogy segitené őket, s nyerne malasztot az ő Szent Fiától közelgető veszedelmek eltávoztatására. Hírek érkezék azonban, hogy Udvarhely Szék felől nyomulnának bé feléjük az hadak; annál fogva ki választák magok közül valaki csak fegyvert foghatott, és rendre állították az ott ki terjedett Szép mezőre, a fehér népeknek, öregeknek és gyermekeknek pedig meg parancsolák, hogy míg ők oda járnak, azon helyről ne távozzanak, hanem imádgják Istent, és kérék, hogy töllok a Malasztok Annyának érdemiért segítségét meg ne vonja. Evel az Aszszonyok, Leányok, Öregek, Gyermekek, kiki maga tehetsége szerént ujra is könyörgéshez fogának, a fegyveres nép pedig hasonló képpen imádkozva kezde eleibe nyomulni a János Király hadának. Vayon Csik és Udvarhely Szék között egy rengeteg Nagy Erdő, ott szembe találkozván fegyverre kele közöttök a dolog, nem hagyá Isten az igaz ügyet, feljül fordulának a Csíkiak, s jobb részét a Király hadának le vágák, a többi nyakra főre vissza szaladának. El végeződvn a verekedés, vissza fordulának a Csíkiak, mikor közelettek volna a Klastromhoz, elejekbe méne az hon maradott nép, s kimondhatatlan örömmel fogadák egymást, úgy együtt zengő Szép dicsiretekkel a Templomba sietének, s ott a nagy hatalmu Szűznek Szép Képe előtt hálát adának az Úr Istennek, hogy őket az igaz hitnek üdözítőitől meg mentette. Történék ez a dolog említett 1567ben Pünkösöd Szombatyán, an-

nak emlékezetire most is minden esztendőben azon a napon egybe gyűlvén oda, nem csak Csikból, Gyergyóból, Kászonból, Udvarhelyszékről de még Molduvából is míg által menetelek úgy meg nem szorulának, értem, hogy Kereszt alatt zengedező szép ének szóval jöven oda, dicsírték az Istent, és az ő Szeplőtelen drága Szent Annyát. Sok bajok lőn annak utána is János Királytól a Csikiaknak, de soha az hit dolgában meg nem adák magokat, sőt idővel az említett végezést is vissza mondaták az 1591dik esztendőben ezen szókkal: A Csikbéli Klastrom több oda való helyekkel együtt, miért hogy onnét ez ideig is semmi némű időben a Romai Vallás ki nem irtódott, az odabéli Atyánkfiainak lelki isméretek meg nyugtatására maragyanak ezen állapotban, a mint ekkoráig voltak.

Krasznae in Sylvania Anno 1780 Mense Junio

Wolfgangus Cserei

Consiliarius Aulicus

2.

Pünkösdi beszéd Csiksomlyón 1802-ben Csedő Vazul ferences atyától

Kézirat: OSZK Quart. Hung. 1435/3. 20–22.

De ugyan magyar nemzetünkről közelébb szolván emlékezem Székely nemzetemről Székely hazámról. Aholis tekéntem ezen Szerzet Templomban mint a Salamon Templomában levő Frigynek szekrényét Szűz Anyánk csudákkal tündöklő képét, kinek mely sok és nagy jó téteményit vette Székely hazánk édes nemzetünk ki tudná ma elő számlálni? de ugyan hogy régi ős Atyáinknak ezen csudálatos képhez való fogadásokról megemlékezzünk, s mi is magunkban ezen kötelességünket megújítsuk le irom noha röv[id]en ezen mái napi áitatosságnak mi voltát fundamentumát mely fundamentumnak számtalan részei mind azon által el hallgatván mindeneket csak egyedül nemes Nemzetünknek Tek. Cserei Farkas hazánkfiának írását előtökben betű szerént terjeszttem melyből is egyedül megtudjátok mi légyen a Pünkösdi bucsujárás amely tudositást vett ki Magyar országott egy könyvből melynek neve Geographia Mariana Regni Hungariae. Vagyon Csik Székben Somlyo nevezetű hegy alatt egy Templom a T Pater Franciskánusok klastrommal együt, s ebben tiszteltetik a Nagy oltáron Dicsőséges Sz. Szűznek egy gyögyörű csudálatos régi faragott képe, nevezetes helye ez az odabé való Székelyeknek melyet emlékezetes bucsujárásokkal szokták esztendőnként meg látogatni azon képet pünkösdi szombattyán több jó téteményeinek de főképpen egynek tartván háládatos emlékezetét.

Ezek a Székelyek, mivolta s szkítiai pogányságból kitértek, mind ekkoráig sok rendbéli háborúk, hadakozások, veszedelmek idők fejedelmek változási között is az igaz hitben megmaradtak; De elfajulván ettől a Blandrata György dögletes tudománya után az ifjú János király, arra vetemedék, hogy már becsüllete sem volt előtte senkinek hacsak a SS. Háromságnak tagadója nem volt. Végézést is ír 1566ikban Sz. András nap tájban, hogy az erdélyi birodalomban min-

denek Blandrata Györgytől függjenek, és a tőle választott papoktól hallgassanak, akik pedig ezeket megháborítanak, mint hitetlenek úgy büntetődjenek. E végezés mellé nem akarának állani a Csiki székelyek a többiekkel. Kérülgeti őket János király igiretekkel, fenyegetésekkel, de semmire sem mehele vélek; felmérgeződik azért és a következő 1576-i esztendőben sok fegyveres népet bocsáta reájok, hogy erőszagoson (sic) is kitérjenek az igaz hitből. Vala a többi között Nemes Gyergyó Székben alfaluban mely helység filiálisa a Csik széknek egy buzgó, Istenfélő, István nevezetű megyés pap, ez jobban is felbiztatá a népet az állhatatosságra, egyet érte a Nemes Főrendel is elszánák mindnyájan magokat, vagyonokat, életüket régi Sz Hiteknek oltalmazására, s halálra lőnek készebbek, mint attól való elszakadásra, eljárak azért egymást, és azt végezik, hogy ily utolsó veszedelemben az egész nép kicsintől fogva nagyig házaikat mindeneket oda hagyván ehez a szent képhez gyülekezzenek, és egy szívvel lélekkel könyörgenének az Istennek, hogy szentséges édes Anyjának a Magyarok régi nagy Asszonyának érdemeiért tekintse őket ily nagy szükségben. Egybe is gyülekezvén minden falukból oly készüllettel . mintha mindnyájan halálra kellett volna menniük, oda érkezének Csíkban és köszönték a Boldogságos Szűzet az ő szent képében és alázatosan kérék, hogy segítené őket, s nyerne malsztot az ő Szent Fiától közelgető veszedelmek eltávoztatására.

Hírek érkezék pedig azalatt, hogy Udvarhelyszék felől nyomulnának bé feléjük a hadak, annál fogva kiválaszták maguk közül valakik csak fegyvert foghattak, rendre állíták az ott kiterjedt mezőre, a fejjérnépeknek pedig az öregek és gyermekekkel megparancsolák, hogy míg ők oda járnak, azon helyről el ne távozzanak, hanem imádják az Istent, és kérék, hogy töllok Anyjának érdemiért segítségét meg ne vonja. Ezzel az asszonyok, öregek gyermekek tehetségek szerént a buzgó könyörgéshez fogának, a fegyveres nép pedig nem különb ájtatossággal eleikbe kezde nyomulni a János király hadjának. Vagyon egy rengeteg erdő Csik és Udvarhely között, ahol is a Csiki lázon szembe találkozáván fegyverre kelének a Jésum és Mária nevében; de a Csikiak jobb részét a király hadjának le vágák maguk minden sérelme nélkül, a többi nyakra főre vissza szalada. Ezzel visszatérvén a Székely nemzet is a nevezett Klastromhoz nagy ének szóval zöld ágakkal, szembe tanálván elhagyott véreket nagy vígan s annál zengőbb énekszóval hálaadásra a Templomba menének, s ottan a nagy hatalmú Szűzet csudálatos képe előtt tisztelék. Történék ez a dolog 1567-ik évben Pünkösöd Szombatján amelynek emlékezetére most is minden esztendőben nemcsak Csik Gyergyó és Kászónból, hanem Udvarhely Székéről is a meg maradott katolikusok el szoktak jöni efelett meghallván győzedelmes hadakozásokat a Csikiaknak igaz hitekért a Molduvai pápisták hálaadásul Mária tiszteletére csudálatos képéhez minden pünkösdben míg a Carenta nem akadályoztatta megjelentek tiszta fejér köntösben fejér keresztek és zászlókkal. Bizonyítja eztet Bálványos nevezetű havas, melyet evégre bírnak a Nemes Szent Péter megyének lakosi, hogy minden esztendőben a Kárenta nem akadályoztatván tartozzanak

néki szállást s eledelt adni. De ... vagyon az is, hogy abban az időben nemes Háromszéki K. atyáncfiai mint kötelességnek tartván parancsolat mellett jöttek ezen processzióba és az Leányok tiszta fejrben le bocsátott hajjal.

Nem különben nemes Gyergyai véreink is kötelességeknek tartották a pünkösdi processzióval Máriának tiszteletét kik afelett tartották s még ma is tartják, hogy előre egy processziót csupán lányokból állót tiszta fejrben öltözve hajjuk leeresztve bocsátottak Máriának tiszteletére, hogy megemlékezni méltóztassék az 1567-ikben ős Atyáinkkal kötött jó téteményeiről, s most is minden eretnekségektől oltalmazza Néki felszentelt bemutatott hazánkat, ugyanez az oka annak is, hogy azon nevezett Szűz lányokból álló processzió pünkösöd napján elein megindul és zöld ágakkal valamint Noét a kibocsátott galamb zöld ággal vigasztalta és a vízőzön megcsendesedéséről bizonyossá tette, úgy ők is új hírt jelentének a hon maradottaknak. Ugyanez az oka annak is, hogy minden esztendőben máj napon szoktunk itten megjelenni Mária köszöntésére mert ugyanezen napon történt tiszta helyünknek minden mocsok nélkül való megoltalmazása a dögletes eretnekségtől.

Orrolják tehát, s ellenkezzenek sokan az új politikusok közül a pünkösdi processziókat neveték Szűz Anyánk csudatevő képét de mégis fennmarada, hogy Mária csudákkal teljes Anya, s ezen tiszta helynek minden eretnekség ellen védelmező pártfogója. Tehát K. népem, székely nemzetem nem tagadhatod régi ős atyáidnak Máriához tett fogadásokat, azért ujítom Szent Pállal: Maradjatok meg atyám fiai a hitben emberkedjete és erősödjete meg. Oltalmazátok magatokat tiszta helyeteket minden kerengő nemzetektől, kik juhok bőrében lappanganak, de nincs igaz hitek, gerjesszéték fel magatokban igaz hiteteket folyamodgyatok Máriához minden szükségetekben mert ő nem csak esedezhet érettetek hanem esedezik is amint meg hallátok.

3.

Henter Antal emléktáblájának felirata 1817-ből

Boros 1994:133.

„Emlékezetére azon győzelemnek, melyet 1559-ben pünköszt szombatján ezen a helyen nyert ifjabb János Zsigmond király hada ellen az a maga sz. hitét védelmező székely nép. Ezen alkotmányt emlete sep. Sz. Ivány Liber báró Henter Antal az Krisztus Rendjének arany keresztes vitéze az apostoli királyi és császári felség koltsos híve és nemes anya Udvarhely szék fő királybírója 1817.”

4.

A hargitai csata említése gimnáziumi évkönyvben

Imets 1871:6.

„»Csík, Gyergyó és Udvarhely néhány falukkal, Marosszéken és a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas-pápastaság mellől; és a királynak

(Zsigmondot értsd) sem volt módja abban, hogy a papjokat persequálja, hanem a mai napig megmaradtak abban» [Gr. Mikó: Erd. Tört. Adatt I. 28.] Pedig persequálta, mert az unitária vallást Csíkban, melynek sikerült bérckoszorújában ősi hitét minden vallás-újítástól megóvni, fegyverrel akarta terjeszteni, de »nem volt módjába«; mert csapatait, a hitét szent lelkesedéssel védő belső székelység a Nagy-Erdőn (Csík s Udvarhely közt) szétverte, s gyalázatosan visszaüzte. [Gyfvári Füzetek II. 49–50. L. kézirat a Batthyányi-könyvtárban.] A kath. hit e diadalának emlékét Csík-Somlyón kegyelettel üli meg évenként a kath. székelység.”

Irodalom

Asztalos Miklós

1936 *Erdély története*. In: *A történeti Erdély*. Asztalos Miklós (szerk.) 175–360. Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete.

Balássy Ferenc

1856 *Csik-Somlyó*. Religio I. félév 13:97–100; 14:105–108.

Bálint János (szerk.)

1901 *A Bukaresti Szent István Egyesület Emlékkönyve*. Bukarest.

Balogh Ágoston

1872 *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum*. Eger.

Bándi Vazul

1901 *Zarándoklásunk célja, a csíksomlyói kegyhely ismertetése*. In: *A Bukaresti Szent István Egyesület Emlékkönyve*. Bálint János (szerk.) 24–41. Bukarest.

Banner János

1913 *Erdély leírása a XVII. századból*. Jászberény: Novotha Andor.

Bárth János

2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony*. Szeged: Agapé.

Benedek Fidél

é. n. *A csíksomlyói ferences kolostor története* I. rész. 1440–1640. Kézirat, 134. oldal. (magántulajdonban)

1967 *A csíksomlyói búcsújárás eredete*. Kézirat (32 oldal): OSZK Quart. Hung. 4401/4.

2000 *A csíksomlyói ferences kolostor története*. In: *Csíksomlyó*. Kolozsvár. 133–345.

2002 *A Szent István Királyról Nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány*. Kolozsvár

Benkő Károly

1853 *Csik Gyergyó és Kászón Leírások ...* Kolozsvár: Ev. Ref. Tanoda.

Bethlen Wolfgang

1782/1793 *Historia de rebus Transylvanicis*. Ed. Secunda. Nagyszeben.

Bierbauer Virgil

1986 *Székelység templomairól* In: *Ódon Erdély*. Sas Péter (szerk.) II. k. 403–428. Budapest: Magvető. /Eredeti: *Magyarságtudomány* 1(1942):140–154./

Bíró Vencel

1941 *Gr. Batthyányi Ignác levelei az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában*. In: *Pásztortűz* XXVII. (12.) 621–624.

Boga Alajos

1914 *Székelység történetirője a XVII. században (Lakatos István)*. Kolozsvár, Szent Bonaventura.

Boldizsár Dénes

1930 *A csiksomlyói pünköszt szombati búcsu eredete.* Dej: V. Roman könyvnyomdája.

Boros Fortunát

1994/1943 *Csiksomlyó, a kegyhely.* Csíkszereda: Pallas Akadémia.

Csedő Vazul

1802 *De Vigilia Pentecos. 1802, continuatio Anni ...* Kézirat: OSZK Quart. Hung. 1435/2. 20-22.

Cseréy Farkas

1772 *Isten anyjának, szűz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete.* Bécs (Reprint: Budapest, 1999).

Daczó Árpád (P. Lukács OFM)

2000 *Csiksomlyó titka.* Csíkszereda: Pallas Akadémia.

Demény Lajos

1976 *Székel felkelések a XVI. század második felében.* Bukarest: Politikai Könyvkiadó.

Domokos Pál Péter

1979 *„Édes hazámnak akartam szolgálni”.* Budapest: Szent István Társulat.

Egyed Emese

1990 *Szép Szűz Máriska sir.* In: *Helikon* 1 (24. sz.). (jún. 15.) 1, 6.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia

1869 VII. kötet. Pest : Emich Gusztáv.

Endes Miklós

1938 *Csik-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest.

1943 *Kivonatai Losteiner Chronologicájából.* Kézirat: OSZK Fol.Hung. 2101.

Erős Ferenc Modeszt

É.n. *A Szűz Mária képe és pünkösdi gyülekezet Csik-Somlyón.* Kézirat: OSZK Fol. Hung 3170.

1852 *A Szűz Mária képe és pünkösdi gyülekezet Csik-Somlyón.* Brassó

Eröss József

1913 *A székeliek története.* Kézdivásárhely: Túróczy I.

Esterházy Pál

1690 *Az egész világonlevő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Rövideden föl tet* Eredeti ... Nagyszombat.

1696 *Mennyei korona ... az az egész világonlevő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Rövideden föl tet* Eredeti ... Nagyszombat.

Fáy Zoltán

1999 *Ferencesek Gyöngyösön.* Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány.

Ferencz József – Kovácsi Antal

1872 *Keresztény Magvető* VII. k.

Ferenczi Károly

1893 *Szentbeszéd, melyet a csiksomlyói pünkösdi búcsún 1893-ik évben mondott FK gyergyószentmiklósi lat. szert. plébános és esperesköri jegyző.* Gyergyó-Ditrő.

Gagyí Sándor

1912 *Erdély vallásszabadsága a mohácsi vésztől Báthori Istvánig.* Budapest: Heller I. és M. Studio.

Galla Ferenc

1934 *A csiksomlyói ferences kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején.* In: *A Klebelsberg Kúno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve.* 283–302. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Gegő Elek

1838 *A moldvai magyar telepekről.* Buda: Magyar Királyi Egyetem.

GY. A.

1995 *Csiksomlyó – a piunkösdi csoda.* In: *Erdélyi Napló* május 31:12.

György József

1930 *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben.* Cluj-Kolozsvár.

Györffy Pál

1989 *Az erdélyi Ferences Kustódia története.* Latinból fordította és a bevezetést írta Domokos Pál Péter. Budapest.

Hankó Vilmos

1896 *Székelyszöld.* Reprint, 1993: Budapest: Akadémiai.

Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.)

1983 *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press

Hofer Tamás – Niedermüller Péter

1987 *Hagyomány és hagyományalkotás.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

Horányi Elek

1775 *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum...* Bécs.

Hunfalvy János

1864 *Magyarország és Erdély eredeti képekben.* Darmstadt.

Imets Fülöp Jákó

1871 *A székelyszöld nemzet mozgalmi a nemzeti fejedelmek alatt.* In: *A csiksomlyói román. kath. VI. osztályu gymnasium Tudósítványa az 1870-71. évi tanévről.* 1–12. Marosvásárhely.

Jakó Zsigmond

1976 *A torockói legenda születése és kritikája.* In: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez.* 62–79. Bukarest: Kriterion.

Jordánszky Elek

1836/1988 *Magyar Országban s' az ahoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása.* Posonban: Belnai örököseinek betűivel. /Reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988./

Kájoni János

1991 *Fekete könyv. Az erdélyi Ferences kustódia története. Kájoni János Kézirata 1684.* Madas Edit (sajtó alá rendezte). Szeged: Scriptum Kft.

Kállay Ferenc

1829 *Históriai értekezés a nemes székelyszöld nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben.* Nagynyed: Ref. Kollégium.

Katolikus Lexikon

Diós István (szerk.) Budapest: Szent István Társulat.

Kelemen Katalin

É. n. *Csiksomlyó bibliográfia.* Csikszerecs: Megyei Könyvtár.

Kemény József – Nagyajtai Kovács István

1837/1845 *Erdélyország történetei tára I-II.* Kolozsvár.

Köpeczi Béla (főszerk.)

1986 *Erdély története.* Budapest: Akadémiai

Kövári László

1859/1866 *Erdély történelme I-VI.* Kolozsvár.

Léstyán Ferenc

1996 *Megszentelt kövek.* Kolozsvár: Gloria Kiadó.

Lévay Mihály

- 1935 *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái.* Budapest: Franklin Társulat.

Mohay Tamás

- 1992 *Hagyomány és hagyományalkotás a csíksomlyói búcsún.* In: *Művelődés* 41 /5/: 26–27.
- 1996 *Térszerveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún.* In: *Néprajzi Értesítő* 78:29–58.
- 1997 *Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún 1990-ben.* In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* II. Laczkovics Emőke (szerk). 130–148. Veszprém – Debrecen: Laczkó Dezső Múzeum.
- 2001 *Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban.* In: *Tabula* 2000/3 (2) 230–256.
- 2002a *Moldavian Hungarians in Csíksomlyó at Pentecost. Hungarian Heritage* Vol. 3. no. 1–2. 56–68.
- 2002b *Az ünnep eredettörténete vagy mondája: Megfontolások a csíksomlyói pünkösdi búcsúról.* In: *Ünnep – hétköznap – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén.* A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Szécsény, 2000. augusztus 24–26. Szerk.: Pásztor Cecília. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2002. 103–109. /Rendi társadalom – polgári társadalom 14./
- 2003 *Csíksomlyói kolduló ferencesek Moldvában 1858–59-ben.* In: *Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsa köszöntése.* Szerk. Czövek Judit. Budapest, EFI, 2003. 168–189.
- 2004 *Kájoni Jánostól Márton Áronig: Kétszázötven év a csíksomlyói pünkösdi búcsújárás alakulástörténetéből.* In: *Ritus és ünnep az ezredfordulón.* Szerk. Pócs Éva. Budapest, L'Harmattan – Marcali Múzeum – PTE Néprajzi Tanszék, 2004, 221–243.

MTI (szerző nélküli híradás)

- 1995 *Csíksomlyói búcsú.* In: *Romániai Magyar Szó*, június 5.

Nagy Imre

- 1862 *A csíksomlyói tanoda és nevelde.* In: *Gyulafehérvári Füzetek* II. 30–101. Kolozsvár.
- 1957 *Történelmi Adatok a Vitéz Székely Nemzet Életéből Losteiner Leonárd Krónikás Gyűjteménye után.* Közli Nagy Imre gimn. tanár 1861. In: *Csiki Múzeum Közleményei*, 1956. Csíkszereda: Csiki Múzeum.

Nedeczky Ladislaus

- 1739 *Fontes gratiarum Marianum ...* Claudiopoli (Kolozsvár).

Orbán Balázs

- 1869 *A Székelyföld leírása* II. k. Csík-szék. Pest: Ráth Mór.

Pálfi Géza

- 1975 *A Napba öltözött asszony.* In: *Szolgálat* 27:55-57

Pálmay József

- 1901 *Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy: Jókai Nyomda.

Rugonfalvi Kiss István

- 1939 *A székely nemzet története.* In: *A nemes székely nemzet képe.* Rugonfalvi Kiss István, szer. I. k. 41-447. Debrecen: Lehotai Pál.

Sávai János

- 1997 *A csíksomlyói és a kantai iskola története.* Szeged: Agapé. /Documenta Missionaria II/II. /

Simén Domokos

- 1998 *Történelem vagy legenda. A csíksomlyói búcsú eredetéről.* In: *Unitárius Élet* 52/6: 16–18.

1999 *A csíksomlyói búcsú folklorizálódott eredethagyományai.* In: *Vallási néprajz* 10. Küllös Imola, szerk. 129-138. Budapest: Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója.

Soós Sándor

1996 *Csíksomlyó.* Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Svéda Pál

1938 *Bethlen Farkas históriája.* Pécs.

Szádeczky Kardoss Lajos

1911 *A Csíki székely krónikáról.* Budapest. *Értekezések a Történettudományok Köréből* 1./

1927 *A székely nemzet története és alkotmánya.* Budapest: Hargitaváralja J. Sz. K.

Székely László

1995 *Csíki áhítat.* Budapest: Szent István Társulat.

Szilágyi Sándor

1877 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 2. k. (1556 szept. – 1576 jan.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Szlávik Ferenc

1907 *Kéziratos iskolai drámák.* In: *A csíksomlyói római katolikus gimnázium értesítője az 1906/1907. évről.* 1–43. Csíkszereda.

Tankó Gyula

1996 *Gyimesi szokásvilág.* Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat.

Tima Dénes

1907 *A csíksomlyói segítő Mária. P. Losteiner krónikája és más latin források nyomán.* Kolozsvár: Szent Bonaventura.

Tódor Csaba

1999 *Oka volt-e János Zsigmond a csíksomlyói búcsúnak?* In: *Művelődés* 52 (5): 24–25. (vö. Simén Domokos 1999)

Tüskés Gábor

1993 *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon.* Budapest: Akadémiai.

Tüskés Gábor – Knapp Éva

1988 *Utószó.* In: Jordánszky Elek 1836/1988: 1–49.

Vitos Mózes

1894 *Csikmegyei füzetek.* Csíkszereda: Györgyjakab Márton.

Vofkori László

1998 *Székelyföld útikönyve.* Budapest: Cartographia Kft.

VAN-E VALLÁS PAPSÁG NÉLKÜL?

Állandó gyakorló lelkészként, de csak időleges gyakorló hívőként teszem fel újra és újra a nagy kérdést: létezhet-e a vallás papság nélkül? Ez nyilván azért kényes kérdés számomra, mert az egyetemes papságot valló kicsiny földi vallásos közösséghez tartozom. Felelősségteljes, tehát kényelmetlen állapot, mert egyrészt valom az egyetemes papság elvét, tehát azt, hogy az egyén közbenjárók nélkül is képes viszonyt folytatni a mindenség Urával, az Istennel, másfelől pedig tapasztalom azt, hogy a papság által kialakított tanok nélkül egyetlen közösség sem tud vallásosnak megmaradni.

Ez az írásom is egy aktuális esemény árnyékában született, nevezetesen az ortodox ördögűzési tragédiájában.¹ A vallásszociológia művelői zavarodottan kapkodhatják a fejüket. Az európai társadalmak többsége istenhívőnek nevezi ugyan magát, de nem kimondottan vallásosnak. A többség hisz valamilyen megfoghatatlan transzcendens valóságban, de egyházon kívül él, vagyis nem fenntartója, még kevésbé lelkes tagja egy adott egyháznak. Tomka Miklós *Budapesttől Nagyhajtásig, avagy világnézeti helyzetünk madártávlatból s közelebbről* című, 1985-ben írt tanulmányában így fogalmaz: „társadalmunk körülbelül kétharmada nem akarja feladni minden kapcsolatát a vallással és az egyházzal – anélkül azonban, hogy életét a kereszténység modellje irányítaná. Számukra a vallási hagyomány nem meghatározott cél és értékrend, hanem olyan áruház, aminek kínálatából tetszés szerint lehet válogatni. Ehhez képest annak kisebb a jelentősége, hogy egyesek ízlésének a templomi ünnepélyesség, másoknak az egyéni bibliaolvasás, vagy sem ez, sem az, hanem – ki tudja, mi okból – az önmagát nyilvánosan vallásosnak becsatulyázás felel meg. [...] A vallási hagyomány kopik, töredezik. Léte mégis tény. [...] Az ingadozó vallási hagyományból nemcsak az elvallástalanodás, hanem a vallási megújulás felé is nyitva az út. Az összefoglalásban pedig még valamit hangsúlyozni kell. A »maguk módján« vallásos többség mellett társadalmunk megközelítően tizedrésze meggyőződéssel, egzisztenciájával vallásos, mégpedig valamilyen vallásos közösséghez kapcsolódva. Ez a csoport megfogalmazza és saját példájával képviseli, hogyan érdemes, miért szép, mikor öröm az élet. [...] Az elkötelezett vallásosok főleg két dologban »mások«. Életigenlésük és közösségigényük megkülönbözteti őket az átlagostól, s társadalmilag értékes mintát képez.”² 2000-ben pedig így ír: „Magyarországgal, Európával összevetve

¹ 2005 júniusának közepén Tanacu településen a Szentháromság ortodox női kolostorban állítólagos „ördögűzés” céljával napokon keresztül kínozták, majd keresztre láncolták a 21 éves Maricica Irina Cornici szerzetesnőt. Az áldozat három napi kínlás után meghalt.

² Forrás, 1985 január, 44. oldal.